ONA TILI DARSLARIDA IBORALAR MA'NOSINI O'ZLASHTIRISHNING PSIXOLINGVISTIK ASOSLARI

Isoqulova Qunduz Nurbobo qizi
Toshkent shahridagi Belarus-O'zbekiston qo'shma tarmoqlararo amaliy texnik kvalifikatsiyalar instituti Metrologiya, standartlashtirish va sertifikatlashtirish kafedrasi 1 kurs doktoranti
qunduz.isoqulova@mail.ru 949489098
https://doi.org/10.5281/zenodo.23699323

Annotatsiya. Mazkur maqolada ona tili darslarida iboralar ma'nosini o'zlashtirishning psixolingvistik asoslari tahlil qilinadi. Iboralarni anglash va qo'llash jarayonida idrok, tafakkur, xotira, assotsiativ bog'lanishlar hamda emotsional omillarning o'rni yoritiladi. Shuningdek, iboralarni o'qitishda psixolingvistik yondashuvning metodik imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari ona tili ta'limida o'quvchilarning frazeologik kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ibora, frazeologizm, psixolingvistika, til va tafakkur, nutq faoliyati, assotsiativ tafakkur, frazeologik kompetensiya, lingvodidaktika.

Аннотация. В данной статье анализируются психолингвистические основы усвоения фразеологических единиц на уроках родного языка. Освещается роль восприятия, мышления, памяти, ассоциативных связей и эмоциональных факторов в процессе понимания и употребления фразеологизмов. Также раскрываются методические возможности психолингвистического подхода в обучении фразеологии. Результаты исследования способствуют развитию фразеологической компетенции учащихся.

Ключевые слова: фразеологизм, психолингвистика, речевая деятельность, мышление, память, ассоциация, языковое обучение, лингводидактика.

Annotation. This article analyzes the psycholinguistic foundations of mastering phraseological units in native language classes. The role of perception, thinking, memory, associative connections, and emotional factors in understanding and using phraseological expressions is discussed. The methodological potential of the psycholinguistic approach in teaching phraseology is also revealed. The findings contribute to the development of students' phraseological competence in language education.

Keywords: phraseological unit, psycholinguistics, speech activity, thinking, memory, association, phraseological competence, linguodidactics.

Kirish. Jahon tilshunosligida frazeologik birliklarni o'rganish va ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish masalasi dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Tilning obrazli va ekspressiv qatlamini tashkil etuvchi iboralar milliy tafakkur, madaniyat va tarixiy tajribaning lingvistik ifodasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Shu sababli o'quvchilarda iboralarni to'g'ri anglash va ulardan nutqiy faoliyatda samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish ona tili ta'limining ustuvor vazifalaridan biri sanaladi. Psixolingvistika til birliklarining inson ongida qabul qilinishi, qayta ishlanishi va nutqda qo'llanish mexanizmlarini o'rganadi[Леонтьев, 2003]. Shu nuqtayi nazardan iboralarni o'zlashtirish jarayoni lingvistik bilimlar bilan bir qatorda psixik jarayonlar – idrok, tafakkur, xotira va nutq faoliyati bilan ham uzviy bog'liqdir.

Iboralarni o'zlashtirishning psixolingvistik mohiyati

Psixolingvistika til va tafakkur o‘rtasidagi munosabatlarni, til birliklarining inson ongida hosil bo‘lishi, saqlanishi va nutq jarayonida qo‘llanish mexanizmlarini o‘rganadi. Iboralarni o‘zlashtirish jarayoni ham insonning idrok etish, xotira, tafakkur, tasavvur va nutq faoliyati bilan bog‘liq murakkab psixik jarayondir. Oddiy so‘zlardan farqli ravishda iboralarning ma’nosi ularni tashkil etuvchi komponentlarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’nolaridan kelib chiqmaydi. Masalan, “ko‘ngli tog‘dek ko‘tarildi”, “boshi osmonga yetdi”, “ko‘z yummoq” kabi iboralarning mazmunini anglash uchun o‘quvchi nafaqat so‘zlarning lug‘aviy ma’nosini, balki ularning ko‘chma va umumlashgan ma’nolarini ham tushunishi lozim[Белянин ,2004]. Bu esa murakkab psixolingvistik operatsiyalarni talab qiladi.

Iboralarni o‘zlashtirishda idrokning o‘rni

Iboralar ma’nosini anglashning dastlabki bosqichi idrok jarayoni bilan bog‘liq. O‘quvchi iborani eshitish yoki o‘qish orqali qabul qiladi va uning tarkibiy qismlarini tahlil qiladi. Bunda avval iboraning tashqi shakli idrok etiladi, keyinchalik esa uning semantik mazmuni anglanadi. Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, iboralar ko‘pincha yaxlit birlik sifatida qabul qilinadi. Tajribali til egasi iboraning har bir komponentini alohida tahlil qilmasdan, uning umumiy ma’nosini tezda anglay oladi. O‘quvchilarda esa bunday ko‘nikma bosqichma-bosqich shakllanadi. Shu sababli iboralarni o‘rgatishda kontekst asosida idrok etishni rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Tafakkur va obrazli fikrlashning ahamiyati

Iboralar ma’nosini o‘zlashtirish bevosita obrazli tafakkur bilan bog‘liq. Har bir ibora ma’lum bir obraz yoki tasavvurga asoslanadi. Masalan, “tili uzun”, “yuragi keng”, “ko‘ngli qora” kabi iboralarda insonning ma’naviy sifatlari obrazli ifodalanadi. Obrazli tafakkur rivojlangan o‘quvchilar iboralarning yashirin ma’nolarini tezroq anglaydilar. Shu bois ona tili darslarida iboralarni rasmlar, hayotiy vaziyatlar, badiiy matnlar va muloqot asosida o‘rgatish o‘quvchilarning obrazli fikrlashini rivojlantiradi hamda iboralarni mustahkam o‘zlashtirishga yordam beradi.

Xotira va assotsiativ bog‘lanishlar

Iboralarni o‘zlashtirishda xotira muhim psixologik omil hisoblanadi. Inson ongida iboralar tayyor nutqiy qoliplar sifatida saqlanadi[Шахнарович,1987]. Ularni eslab qolish va kerakli vaziyatda qo‘llash assotsiativ bog‘lanishlar orqali amalga oshadi. Masalan, “og‘ziga talqon solmoq” iborasi sukut saqlash holati bilan, “yetti uxlab tushiga kirmaslik” iborasi kutilmagan voqea bilan bog‘lanadi. O‘quvchi iboraning ma’nosini muayyan vaziyat yoki obraz bilan bog‘laganida uni uzoq vaqt xotirada saqlab qoladi.

Shuning uchun iboralarni o‘qitishda:

- kontekstli mashqlardan;
- situatsion topshiriqlardan;
- rolli o‘yinlardan;
- matn tuzish faoliyatidan;
- ijodiy yozma ishlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Nutq faoliyati va kommunikativ tajriba

Psixolingvistika nuqtayi nazaridan iboralar ma’nosini o‘zlashtirish faqat tushunish bilan cheklanmaydi. O‘quvchi ularni faol nutqda qo‘llay olishi ham zarur. Iboralarning faol lug‘at tarkibiga o‘tishi muntazam nutqiy mashqlar orqali amalga oshadi. Kommunikativ faoliyat davomida o‘quvchilar iboralardan foydalangan sari ularning semantik va uslubiy xususiyatlarini chuqurroq anglay boshlaydilar. Natijada iboralar passiv lug‘atdan faol lug‘atga o‘tadi va nutqning ta’sirchanligi ortadi.

Emotsional omillarning ta’siri

Iboralar ko‘pincha kuchli emotsional-ekspressiv bo‘yoqdorlikka ega bo‘ladi. Shu sababli ularni o‘zlashtirishda hissiy ta’sir muhim rol o‘ynaydi. Qiziqarli voqealar, badiiy matnlar, maqollar va hayotiy misollar orqali berilgan iboralar o‘quvchilar tomonidan tezroq eslab qolinadi. Psixologlar emotsional jihatdan ahamiyatli axborotning xotirada uzoqroq saqlanishini

ta’kidlaydilar[Сафаров,2006]. Demak, iboralarni o‘qitishda emotsional ta’sirchan materiallardan foydalanish ularning samarali o‘zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Ona tili ta’limi metodikasi bilan bog‘liqligi

Iboralarni o‘zlashtirishning psixolingvistik asoslarini hisobga olish ona tili ta’limi metodikasini takomillashtirishga imkon beradi. Xususan:

- iboralarni kontekst asosida o‘rgatish;
- obrazli tafakkurni rivojlantiruvchi topshiriqlarni qo‘llash;
- assotsiativ mashqlardan foydalanish;
- kommunikativ vaziyatlar yaratish;
- interfaol metodlarni tatbiq etish;
- badiiy matnlar bilan ishlashni kuchaytirish

o‘quvchilarning iboralar ma’nosini chuqur va ongli o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Xulosa. Iboralarni o‘zlashtirish murakkab psixolingvistik jarayon bo‘lib, unda idrok, tafakkur, xotira, assotsiativ bog‘lanishlar va emotsional omillar o‘zaro uyg‘unlashadi. Ona tili ta’limida iboralarni o‘qitishning samaradorligi mazkur psixolingvistik qonuniyatlarni hisobga olishga bog‘liq. Shu jihatdan kontekstual, kommunikativ va kognitiv yondashuvlarga asoslangan metodik tizim o‘quvchilarning frazeologik kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – Москва: Смысл, 2003. – 287 с.
2. Белянин В.П. Психолингвистика. – Москва: Флинта, 2004. – 232 с.
3. Шахнарович А.М. Психолингвистические проблемы общения. – Москва: Наука, 1987. – 168 с.
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 379 б.
5. Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологияси. – Тошкент: Фан, 1999. – 216 б.
6. Ҳожиев А. Ўзбек тили фразеологияси масалалари. – Тошкент: Фан, 1966. – 184 б.
7. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Тошкент: Sangzor, 2006. – 220 б.
8. Маҳмудов Н. Тилнинг мукаммал тадқиқи йўлларида. – Тошкент: Mumtoz so‘z, 2012. – 312 б.